

Péterfy Jenő a fegyelemre nevelésről

Péterfy Jenő nevét ma főként a magyar szakos tanárok ismerik, pedig pedagógiai munkákat is írt. Erre a figyelmet a két világháború közötti pedagógiai lexikon sem hívta fel. Ez olvasható a II. kötetben róla: „Péterfy Jenő (1850–1899) esztétikus, közepisk. tr., majd egyetemi mtr. Kisebb-nagyobb cikkeivel, valamint – leginkább a Budapesti Szemlében megjelent – tanulmányaival nem egyszer alapjában megrendítette a régi magyar irodalomról kialakult hagyományos megítéléseket és ezzel új esztétikai és kritikai iskola alapját rakta le. Sokat fordított és igen értékesek a klasszikusoknak megjegyzéseivel ellátott iskolai kiadásai. Összegyűjtött munkáit a Kisfaludy Társaság adta ki. 1–3. kötet, 1901–1903. Irod. Riedl F.: P. J. (1900), Léderer B.: In memoriam. Emlékezések P. J-re (1900), Rédey T.: P. J. (1909).”¹ A II. világháború utáni pedagógiai lexikonokban nem szerepel a neve. Péterfy Jenőt azonban nem felejtették el. Időnként egy-egy cikk felhívja rá a figyelmet. Ez nem kis részben Zimándy P. Istvánnak is köszönhető.² Mint Bächer Iván írja: „Zimándy Péterfy Jenő életét és munkásságát kutatta több mint negyven évig, utánabogarászott minden, választott emberével bárminemű módon kapcsolatba hozható ténynek, adatnak, információnak. Szisztematikusan fölkereste Péterfy Jenő, még föllelhető kollégáját, kartársát, szomszédját, ismerősét, rokonát, megnézte a házakat, utcákat, lakásokat, amelyekben a kritikus tanár lakott, évtizedeken át búvárlotta a levéltárakat, könyvtárakat, végiglapozta a korabeli sajtót, kijegyzetelt mindenféle középiskolai annaleseket (évkönyveket), fölvezolta hőse barátainak, ismerőseinek életrajzát is, név szerint vette számba a fontosabb tanítványokat, pontos eligazítást adott a korabeli árakról és bérekről, óra-rendekről és tanmenetekről, érettségi vizsgák rendjéről, és Budapest városának akkor igencsak látványos fölvirágzásáról.”³

Zimándy vaskos kötetéből bámulatos pontossággal tárul eléink egy több mint száz évvel előttünk élő és tevékenykedő középiskolai tanár mindennapos élete. Ki is volt Zimándy P. István, az eszményi kutató és tudós? Pius néven premontrei szerzetes, latin–magyar szakos középiskolai tanár, a rendek feloszlata után az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett. Rendkívül szerény, aszketikus, igazi szerzetesi körülmények között élt. Ismét idézzük Bächer Iván: „Ancsel Évától lopott kifejezéssel – teljesen »együgyü« emberként élte le életét. Ez az egy ügy Péterfy Jenő volt.”

De ki is volt Péterfy Jenő, hogy valaki egy teljes életet szánt munkásságának kutatására? Péterfy a múlt század szülötte („jelese”) volt. 1850. július 8-án született Budán, 1899. november 5-én halt meg Horvátországban. Délelőtt 10 órakor a Fiuméből Budapestre tartó gyorsvonaton, amellyel szokott olaszországi útjáról tért haza. Dugaresa és Károlyváros (Karlovac) között a félúton fölállt másodosztályú helyéről, kiment a mellékhelyiségbe, és egy pisztollyal, melyet egy tanárkollégájától kért kölcsön, föbe lőtte magát. Bächer szerint: „Úgy érezte, hogy az elkövetkező évszázad már nem lesz becsületes tanárembernek való.”

Péterfy Jenő egy székely kisnemes eredetű hivatalnok és egy német polgárlány házasságából született. A pesti egyetemen nyert tanári oklevelet. 1872-től haláláig reáliskolai tanár. 1876 elejéig zenekritikákat írt a *Pester Lloyd*-ba. 1878-tól a függetlenségi szellemű *Egyetértés* kritikusa. 1881-től a *Budapesti Szemlé*-ben jelentek meg irodalmi, esz-tétikai, történelmi esszéi (pl. Eötvösről, Jókairól, Keményről, Aranyról, Bajzáról, Danteről). Gyulai Pál köréhez tartozott, de túlhaladta őket, élénk, szellemes prózájával pedig eltért Gyulai és társai merevségétől. Fél évig egyetemen is oktatott. Élete utolsó éveiben fő művének szánt ógörög irodalomtörténetén dolgozott, melyet korai halála miatt nem fejezett be. Esszéit iróniával, humorral vegyes élénkség, képekben gazdag látomásos stílus, tömör nyelvi forma jellemzi. Életműve, irodalmi szerepe nem bontakozhatott ki nagy tehetségének megfelelő arányokban; az élete, munkássága, halála (öngyilkos lett a fiumei gyorson – az őt megtaláló horvát vasutasok azt hitték, hogy a nagy magyar költő, Petőfi [eredetileg Petrovics] rokona) minta lett a XX. század számára. Századunkban többen utánozták: ki ilyen, ki olyan területen. A ma tanárjelöltje, pedagógusa is talál követnivalót Péterfy tevékenységében, melynek egyik terméke, remeke *A tanulók fegyelmezéséről* című cikke, mely ma is aktuális, ma is van mondanivalója, sőt több tételét a XX. század pedagógiai, pszichológiai kutatásai igazolták.⁴

Péterfy munkájában rámutat arra, hogy az iskolai fegyelem az engedelmességtől az öntudatos fegyelemig ívelő fejlődésen alakul. A kiinduló szakaszban a tanulók feladata az, hogy figyeljenek, kövessék az utasításokat és kérdezzenek. A szerző tanulmányát néhány közhellyel kezdi: „a fegyelem az iskola lelke”, „a fegyelem az oktatás alapja”, a mondatok a régi iskolák hangulatát érzékeltetik, melyekben a nevelés olykor háttérbe szorult az oktatás

¹ Péterfy Jenő: *Magyar Pedagógiai Lexikon II.* Budapest, 1934, Révai Irodalmi Intézet kiadása. 510. o.

² Zimándy P. István: *Péterfy Jenő és kora.* Budapest, 1972, MTA Irodalomtudományi Intézete és Akadémiai Kiadó.

³ Bächer Iván: Régi tanárok. In *Népszabadság*. 1999. ápr. 24. 31. o.

⁴ Péterfy Jenő: A tanulók fegyelmezéséről. In *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. III. köt.* Budapest, 1903, Franklin-Társulat. 66–79. o.

mögé. A cikk írója rámutat arra, hogy az engedelmesség még csak a fegyelem passzív elfogadása. Sok pedagógus ezzel elégedett is volt, beérte a fegyelemre nevelés első szakaszával, melynek egyik nevelési módszere a követelés: „Sokaknak a fegyelem csak praktikus fogások, gépies kicsinyességek összege, melyeket »gyakorlat« útján sajátítanak el, s melyekkel a gyermek elméjét külső meghajlásra s ép oly kevés értékű meghunyászkodásra szoktatják... Némelyek a fegyelemnek csak egy nemét ismerik a külsőt, melynek eredményeit a legtalálóbban negatívra fejezhetjük ki: a gyerek ne fecsegen, helyén ne mozogjon, ne feleseljen, kihágásokat ne tegyen, stb. Ha e negatív erényeket megvalósította, némely tanító már koszorút fon homloka körül, s azt hiszi, kiállotta hivatása próbáját.” Péterfy ezután azzal folytatja, hogy vannak olyan pedagógusok, akik még eddig sem jutottak el. Képtelenek elérni, hogy órájukon fegyelem legyen. Bächer Zimándy alapján így írt Péterfyről, a pedagógusról: „...rögtönző, majdhogy bohém, szabad szellemű, a formáságokra, a külsődleges fegyelmezésre sokat nem adó, bámulatosan művelt, mindig kifogástalan modorú tanár, hogy úgy mondjuk tudós-művész tanár volt. Óráin félelmes csend nem honolt [...] a fegyelmet [...] biztosítani tudta a lényéből sugárzó szellem, elegancia, és valami furcsa, titokzatos szomorúság és fájdalom.”

Megszívlelendő ma is két nevelői stílus összehasonlítása. Az elsőt ma autokrata stílusnak nevezzük, a másodikat Lewin laissez-fairenek nevezte el. Az autokrata pedagógus a gyermek véleményét, vágyait figyelmen kívül hagyja. A zord szigor jellemzi. A gyermeket gyakran megszegényíti, lekicsinyli, állandóan irányít, parancsol. A laissez-faire ráhagyó vezetési forma jellemzői: szabadosság, passzív jelenlét. A stílus eredménye leggyakrabban a teljes anarchia. Hogyan ír mindezekről a múlt században Péterfy? A jellemzőket Lewinhez hasonlóan mutatja ki: „Az elsők sorából válnak ki [...] a nagyon szigorú, gyermeki ügyekkel folyton bíbelődő, minden légy dongásával szavukat hallató tanítók; az utóbbiakéból pedig a »gyöngék«, a »következetlenek«. [...] Amazok a gyermek fölötti hatalmukat mintegy élvezni szeretik, s a »meg ne mocsanj«-t oly élvezettel mondják ki, mint valami káplár a parancsát; az utóbbiak következetlenségük vagy erélytelenségük miatt az ifjú világ áldozatai.” Az író rámutat arra, hogy az autokrata vezetésű órák után a diákoknak lazítaniuk kell, fel kell oldaniuk a bennük felhalmozódott feszültségeket: „Amazok a szabad mozgást túlságosan megszorítják, és az emiatt támadó visszahatást kell aztán érezniük az utóbbiaknak. – Ott nem tudják, a gyeplőt hol kell megereszteni, itt pedig nem tudják rövidre fogni”. A tanulókat mind-két stílus „helytölteleknek” tekinti csupán, nem többnek. A demokrata vezető dolgozhat csak eredményesen: „A fegyelem soha sem lehet egyoldalú kényszer műve. Mindig oly eredőnek kell lennie, melynek irányát az ifjak hajlama s a tanító egyénisége együtt határozza meg. Hol a tanító egyénisége súlyát veszti, ott megszűnik egyáltalában minden fegyelem, hol az ifjak önként is nem hajolnak meg, ott a fegyelem – lelketlen.” Az író kijelenti, hogy mogorvasággal, zárkózottsággal, durvasággal könnyű kikényszeríteni a fegyelmet, ennek azonban pedagógiai értéke nincs.

Nagyon egyetérthetünk Péterfy következő soraival, melyeknek megszívlelését különösen tanárjelölteknek, fiatal pedagógusoknak ajánljuk: „...a tanítónak az óráján tanúsított csendet, jó viseletet, figyelmet ki kell érdemelnie oly tanítás által, mely az ifjak kósza képzelmet egy pontra leköti, oly modor által, mely folyton azok jobb ösztönével s azt – látszólag szándék nélkül – működésre kelti.”

A cikk írója a következőkben a pedagógusi hivatás betöltéséhez szükséges néhány fontos személyiségvonásról ír. A nevelési relációban alapvetőket emelte ki. Ezek a gyermek szeretete, ismerete, megértése, a gyermek iránti érdeklődés és igazságosság. A tanítónak „kell bizonyos esztétikai fogékonysággal bírnia, miáltal minden élő, minden fejlődőt idegen érdek nélkül szeretni tud, [...] a természettudóshoz hasonló kíváncsiságot kell a gyermeki lélek iránt éreznie, mert különben annak különöségeit, kinövéseit balul ítéli meg s még helytelenebbül gyógyítja meg”. Fontos, hogy a pedagógus ismerje tanítványait (sajnos több okból, nagy létszámú osztályok, érdektelenség stb. ennek hiánya ma is jelentkezik negatívunként), mert „csak ezen értelem adja meg neki a kellő szabadságot az ifjakkal szemben; ez adja meg neki az igazi nyugalmat, [...] csak ez ad a kezébe ezer eszközt, igen egyszerű eszközöket, melyekkel észrevétlenül javíthat”.

Péterfy következő sorai arról tanúskodnak, hogy ösztönösen megsejtette a közösségek fejlődésének szakaszait: az első szakaszban a pedagógusok követhető és követendő példát nyújtanak, világos szabályokat, követelményeket állítanak a tanulók elé; a második szakasz az együttműködés korszaka; a harmadik szakaszban megjelenik az öntudatos fegyelem, mikor a gyermekek önállóan, felelősséggel döntenek minden olyan szituációban, amelyekre a szabályok nem vonatkoznak, s felelősséggel, a közös érdek felismerése alapján önállóan vesznek részt a szabályok kialakításában és meg-tartásában: „Aki az értelemmel bír, óvakodni fog a kategorikus imperatívumoktól, a »kell« szót csak ott fogja kiejteni, hol biztos, hogy kívántatik, [...] inkább azon pszichológiai rugókkal fog számolni, melyek az ifjú figyelmét, simulását, meghajlását, ha nem is mindjárt, de lassanként természetes módon magukkal hozzák, [...] minél természetesebben adja magát a tanító, annál szívesebben veszik az ifjak. Minél kevésbé csak-typus, csak hivatala szálaiból szövött, – annál üdébb, játékosabb hatású.”

Az író fontosnak tekinti a játékoságot, mely alkalmat ad a közös élmények szerzésére. A játék, mint tudjuk, nem zárja ki az egészséges humort, derűt; igen kedvező légkör alakítható ki vele nevelői hatások befogadására: „El

lehet mondanunk: legkomolyabban akkor nevel, ha tud a gyermekkel játszani. Elbúvik a gyermek mögé, s mégis észrevétlenül tereli oda, ahová akarja.”

Péterfy a pedagógusi hivatás legfontosabb személyiségvonásának tekinti a humanizmust, a tanulók iránti szeretetet és megértést. A gyermekszerepet még a választott szakterület szereteténél is fontosabb, csak ez teszi képessé a pedagógust, hogy bele tudja élni magát növendékei lelkiállapotába, vágyaiba. Az író így vall erről: „Ha a gyermek észreveszi, hogy a tanító viseletének nem a gyöngesség a rugója, hanem a szeretet, mely megértésből fakad, s melyben szigor önzetlen jóakarattal párosul: úgy kilenc esetben tíz közül megadja magát. Bizalom támad benne, elül a rossz hajlam, megszűnik az ellenkezési vágy s szeretettni kíván [...] a tanító tapintatától függ minden. Neki tudnia kell, hol szükséges több napfény vagy több árnyék, hol biztató szó vagy ügyesen alkalmazott, általánosságokba soha sem tévedő intés, hol barátságos mosoly vagy hidegebb viselet, hol elnézés, hol szigor.”

A tanulók biztonságérzetéhez, érzelmi kiegyensúlyozottságához szükséges annak átélése, hogy a pedagógus nem ellenük, hanem értük tevékenykedik: „Másként áll a dolog, ha a tanító lelkét az ifjakéhoz láthatatlan szálak nem fűzik; ha a haragos vagy fontoskodó Gullivert játssza a liliputiak közt, [...] óráján magamagát tekinti fő-személynek, nem pedig a tanítványokat (tehát Péterfy gyermekközpontú pedagógiát akar! – szerz. megj.). [...] Igaz vonzalom nélkül, az ifjakat gyakran indokolatlan rokon- vagy ellenszenv szemüvegén tekinti, »jók« és »rosszak« körébe sorolja a szerint, a mint könnyebben vagy nehezebben tud elbánni velük. Nem egy fiúban lát azért »vásott kölyköt«, egy másikban, kinek talán csak korán kifejtett komikai érzéke van, »gúnyolódó, alattomos« lelkűt, egy minden tekintetben jámborabban azonban kitűnő tanuló. Az ilyenek vannak első eminensei, kik gyakran utolsók lesznek, s »rossz« életet keserítő fiúi, kikből pedig később a legbékésebb honpolgárok válnak.”

A következő sorokat is tanárjelölteknek, fiatal kollégáknak ajánljuk: „Ha pl. a dacost viseletéért, egyenesen, szembe megtámadjuk, [...] a legtöbb esetben csak dacosabbá tesszük. [...] Az ellenkezés fullánkját veszélytelenné kell tenni, nem pedig mélyebben a lélekbe tolni. [...] Egy tréfás fordulat, mellyel a tanító, a dacos hőst – társai mosolya közt – orra bukni kényszeríti, ezt jobban megrázza mint az absztrakt szigor. Hátha még el is tudja hitetni vele, hogy a dacában rejlő sértett szándékot, kihívást észre sem vette! S ha most a tanító kisvártatva – kellő alkalommal, pl. ügyes feleletért vagy szorgalmáért még meg is dicséri, ha modora által vele észreveteti, hogy a csorbát előtte kiköszörülheti, s ha mindezt a fiúval szemben látszólag könnyedén, mintegy félvállról teszi, mintha ezáltal reá hatni sem akarna, a fiúban az egyensúly helyreáll. [...] Most talán az intést is szívére veszi, mely vétsége percében lepattant volna róla, mint borsó a falról. [...] A dolog különben egyszerű, igazi Kolombusz tojása. Csak el ne törnének a kísérletben oly sok tojást a nélkül, hogy helyére állították volna!”

Péterfy cikke a családi és iskolai nevelés összehangolása fontosságának hirdetésével fejeződik be, mert „az iskola, a tanító azonban minden körülmény közt csak hiányos pótlója, gyakorló kiegészítője lehet a házi nevelésnek. A család köréből nyeri az ifjú lelegevenebb képzetét, leghatalmasabb ösztöneit, melyek fegyelmezésére a tanító befolyása bizonyos fokig mindig csak külső marad.”

Az előbbiekben láthattuk, hogy a cikk, mely a XIX. században született, napjainkban is hasznosítható. Több tételét a ma pedagógiája, pszichológiája és pedagógiai pszichológiája bizonyította. Péterfy Jenő e tanulmánya is minta lett a XXI. század számára. Elméleti munkásságát olyan nagy költők és pedagógusok folytatták, mint pl. Juhász Gyula, Babits Mihály.

A cikk legfontosabb tanulsága: a nevelő személyes tevékenysége és maga-tartása példaképfőformáló tényező. A nevelő pedagógiai és pszichológiai értelemben fölérendelt helyzetéből és irányító szerepéből következően, szándékától függetlenül folyamatos élmény- és tapasztalatforrás a tanulók számára, s így hatékonyan közvetíthet tapasztalati úton magatartási és tevékenységi mintákat.

A személyes példa hatékonyságának egyik alapfeltétele a tekintély, mely szubjektív és objektív tényezők (a társadalmi ranglistán elfoglalt hely) függvénye. Szubjektív feltételek: szakmai és pedagógiai, pszichológiai felkészültség, általános műveltség, folyamatos önképzés, kifogástalan erkölcsi magatartás, kulturált megjelenés, igazságosság és tapintat a gyerekekkel szemben.

Péterfy tanulmánya is bizonyíték arra, hogy a demokratikus vezetési stílussal lehet a leoptimalisabb hatékonysággal közösen dolgozni pedagógusnak és tanítványoknak, mert a szükségletkielégítésre, jutalmazó eljárásokra orientált nevelői személyiség magatartás- és tevékenységformáit gyakran átveszik és utánozzák a növendékek.⁵

⁵ Kozéki Béla: A fegyelem szerepe a személyiségfejlesztésben. In *Köznevelés*. 1984/11. 26–27. o.; Varga Zoltán: *Iskolai ártalmak*. Budapest, 1974, Tankönyvkiadó; P Balogh Katalin – S. Gergencsik Eszter: *Pedagógiai pszichológia*. Budapest, 1977, Tankönyvkiadó. 31–44. o.; Dr. Erőss László – Dr. Hans Löve: *Az iskolai kudarcokról*. Budapest, 1974, Tankönyvkiadó; Dr. Bábosik István: *A nevelés folyamata és módszerei*. Budapest, 1994, Leopárd Könyvkiadó Kft.; *Nevelésméleti szövegyűjtemény tanulmányai*. 1994, JATE Press; Bábosik István – Mezei Gyula: *Neveléstan*. Budapest, 1994, Tétosz.

Péterfy személyisége megragadja a mai olvasót is. Rendkívüli tanár volt, de ezzel a XIX. század végén korántsem állt egyedül: akkoriban középiskolai tanárként tevékenykedett a korabeli tudományosság színe-java: Riedl Frigyes, Ballagi Mór, Marczali Henrik, Bánóczy József, Kármán Mór, Goldziher Ignác, Alexander Bernát, Beöthy Zsolt és még sokan mások.⁶

Péterfy németet, magyar nyelvet és irodalmat, franciát, filozófiát, történelmet, földrajzot, logikát, pszichológiát tanított. Mindegyik tárgyból volt végzettsége. Tette mindazt, amit egy pedagógusnak tenni kellett akkor is: osztályfőnökösködött, érettségiztetett, javította a dolgozatok százait, ezreit, néha ő vezette a tanári értekezletek jegyzőkönyveit, pár évig irányította az önképzőkör munkáját, könyvtáros is volt egy-időben. Magyarul és németül egyformán beszélt, zenekritikákat, szócikkeket írt a *Pallas Lexikomba*, kb. hat nyelvből műfordított, rendszeresen járt kávéházba, minden évben elzarándokolt Itáliába, s ápolta beteg édesanyját és édesapját.

Bútorai szegényesek voltak, ruhára sem adott, nagyobb könyvtára sem volt. Vágyott-e többre, a választ Bächer Iván így adta meg: „Egy kertet szeretett volna, mely fölött Itália kék ege ragyog, egy kertre vágyott, amely a tengerre néz, egy kertre, amelyben olvasgathatta volna kedvenceit: Homéroszt, Platont, Goethét és Aranyt, és ahol ő végre a Művet, a Könyvet is megírhatta volna.” (Tudjuk, álma nem teljesülhetett, s ezért távozott úgy az életből, ahogy tette.) Száz év múlva elmondhatjuk, hogyha fő profilként a neveléstudományt választotta volna, abban is időtálló alkotott volna, minderre bizonyíték az ismertetett cikke. Péterfy egy gondolatát ismétlésképp még egyszer írjuk le: „...a tanítónak az óráján tanúsított csendet, jó viseletet, figyelmet ki kell érdemelnie.”⁷

Péterfy Jenő a figyelmet ma is kérdemli (akárcsak életművének feldolgozója Zimándy P. István).⁸

⁶ Bächer már idézett cikke.

⁷ Péterfy már idézett cikke.

⁸ Lásd még: Rónadi László: Ki volt Zimándy István. In *Népszabadság*. 1999. máj. 15. 33. o.